

MONDROS MÜTAREKENAMESİNDE ELVİYEİ SELÂSE İLE İLGİLİ YENİ VESİKALAR

TEVFİK BİYİKLİOĞLU

I

Mondros Mütarekenamesi¹ birinci dünya harbi sonunda imza edilmiş olan benzerleri gibi, tesir ve devamı bakımından geçici karakterde olmaktan çok uzaktır. Bu mütarekename, Yakınoğu'da, bilhassa Osmanlı devletinin ve Türk Milletinin hayatında elemli ve kanlı hâdiselerle dolu yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu ıstırapların Yeni Türkiye'nin doğum sancıları olduğunu önceden kestirmek çok güçtü. Bu vesika, imzasından büyük kurtarıcı Atatürk'ün Anadolu'ya geçtiği 19 Mayıs 1919 gününe kadar, altı buçuk ay, bütün Türkiye'de olanca şiddetiyle tatbik olunmuştur. Bu tarihten itibaren, 9. ordu kıtaatı müfettişliği bölgesiyle (Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Erzincan ve Samsun)² XIII. Kolordu (Bitlis, Diyarbakır, Malatya, Elazığ) sahasında, Mustafa Kemal Paşa'nın tesiriyle, mütareke hükümleri bir tarafa bırakılmıştır. Ankara, Eskişehir (XX. Kolordu), Balıkesir, Bandırma, Akhisar, Edremit (XIV. Kolordu) ve Konya, Afyon, Kütahya, Uşak, Denizli (XII. Kolordu) sahalalarında ise, mütteliklerin fiilen İstanbul'u işgal ettikleri 16 Mart 1920 gününe kadar mütarekenameye bağlı kalınmıştır. Mütteliklerin resmen İstanbul'u işgal ettikleri zamana kadar (16 Mart 1920), Haydarpaşa-Konya demiryolunu kontrolleri altında bulundurmaları ve bu kolordu sahalalarının geopolitik durumu, Batı-Anadolu'da mütarekenamenin daha uzun müddet yürütülebilmesinde tesiri olmuştur. İstanbul'un işgalinden sonra, Mondros mütarekenâmesi fiilen yalnız İstanbul ve Boğazlar bölgesine münhasır kalmıştır. Bununla beraber, mütteliklerce Mondros mütarekenamesi, 11 Ekim 1922 Mudanya

¹ D. W. D. is. N. S. Vol. II, Nr. 2. 1952 Mitteilung, 2. Waffenstillstand von Mudros Prof. Jäschke.

Yeni Türkiye devletinin harici siyaseti s. 14-44. H. Bayur Mud. ve Mud. Müt. Tarihi, Türkgeldi. Trakya'da Milli Mücadele, s. 433-520 Biyikođlu.

² Harb Tarihi Vesikalar Dergisi No. 1.

mukavelenamesine kadar muteber sayılmıştır. Atatürk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mondros mütarekenamesini ne tanımış, ne de hükümlerine riayet etmiştir.

Mondros Mütarekenamesi, bugüne kadar aradan 39 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, hâlâ, üzerinde durulması ve incelenmesi gereken bir tarih problemi olarak önümüzde durmaktadır.

Mütarekenâmenin bu hususî ehemmiyeti, fikrime göre, aşağıdaki sebeplerden ileri gelmektedir:

a) Osmanlı Devleti, Mütarekenâmeyi, usulünde iki ordu arasında muhasemata son veren bir mukavele sayıyordu. Mütarekenin imzasından sonra, muhasım orduların, umumî olarak, barış imza edilinceye kadar, mütarekenâmede müttefiklerce işgali kararlaştırılmış olan Boğazlar müstesna, mütarekenâmenin imzalandığı gün, buldukları yerlerde kalacaklarını kabul ediyordu³.

b) Ne Mondros mütarekenâmesini kabul eden Osmanlı Hükümeti, ne de onu imza edenler, İstanbul, İzmir, Musul şehri ve vilâyeti, İskenderun, Adana vilâyeti, Ayıntap, Maraş ve Urfa sancaklarının mütarekenâmenin 7. maddesine göre tahliye ve İtilâf veya yabancı silâhlı kuvvetleri tarafından işgal edilebileceğini kabul ve hattâ düşünebilirlerdi. Elviye-i Selâse denilen Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının boşaltılabilmesi için yerine getirilmesi zarurî bazı kayıt ve şartlar vardı⁴. Bu bölgelerin, başkaları tarafından işgal edileceğine, buralardan Osmanlı sivil idaresinin kaldırılacağına dair açık hiçbir kayıt yoktu. Boğazlar'dan başka Toros, Bakü ve Batum gibi işgal olunacak yerler ayrıca belirtilmişti.

c) Osmanlı demiryollarının, yalnız İtilâf kontrolünde buluncakları kabul olunmuştu. Demiryollarının İtilâf silâhlı kuvvetleri tarafından, fiilen işgal olunacağı mukavelenin metnine olduğu gibi ruhuna da aykırı idi.

İtilâf devletlerinin Osmanlı devletiyle akdettikleri mütareke hakkındaki görüşleri ise aşağıda gösterildiği gibi hulâsa edilebilir:

a) Müttefikler, Osmanlı devletiyle akdolunan mütarekenâmeye, bir teslim, "Capitulation" vesikası nazariyle bakıyorlardı. Mütare-

³ Osmanlı Genelkurmayının Hariciye Nezaretine, Mondros mütarekenâmesinin suret-i tatbikine ait raporu, Hariciye arş. Siyasi, Karton 34, No. 53.

⁴ Mondros mütarekenâmesi Madde 11.

ke ile beraber Osmanlı ordusunu terhis ettirerek Osmanlı devletini müdafaasız bir hale getirdikçe mahsus, müphem ve elâstikî bırakılmış olan bütün maddelerini istedikleri gibi tatbik etmeyi önceden kafalarına koymuşlardı. Mütarekenâme, kendi anlayışlarına göre, İtilâf kuvvetlerine, Osmanlı İmparatorluğunda, tam hareket serbestliği veriyordu.

b) Mütarekenâmeye, Milletlerarası hukuk kaidelerine uygun olarak, hiçbir zaman kaydı konmamıştı. İtilâf devletleri Osmanlı devletini, en ağır şartlarını kabul edebilecek bir hale getirinceye kadar, mütarekeyi uzatmak salâhiyetini, bu suretle elde etmiş oluyorlardı.

c) Umumî olarak mütarekenâmenin imza olduğu gün iki taraf ordularının riayet edecekleri bir mütareke hattının tesbit edilmiş olması da İtilâf devletlerinin iyi niyetlerine delâlet etmese gerektir.

d) Mondros mütarekenâmesinin baş tarafında "Müttefiklerinin muvafakatiyle Britanya hükümetinin adına hareket eden" kaydını koymakla amiral Calthorpe'un bu vesikayı Fransa ve İtalya namına da imzaladığı anlatılmak istenmiş olmasına rağmen, Mondros mütarekenâmesi tamamiyle bir İngiliz diktasidir. Ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki İngiliz emellerinin tatbikini kolaylaşturmaktan başka bir gaye gütmemektedir. Britanya hükümeti, müzakereyi kendi noktai nazarına göre yapabilmek için diğer müttefiklerini, bilhassa Fransa'ya mütareke konuşmalarından uzak tutabilmek için her şeyi yapmıştır. Bunun için, Mondros'da bulunan Fransız amirali Amet'yi konuşmalara almadığı gibi, Osmanlı murahhaslarını da, mukavelenâmeyi acele imza etmeleri için zorlamıştır.⁵

Osmanlı ordularının yalnız Britanya ordularının fedakârlık ve ve gayretleriyle yere serildiklerini iddia eden Büyük Britanya Osmanlı mütarekenâmesinde ve Barışında en çok Britanya menfaatlerinin gözetilmesini istemekte kendisini haklı görüyordu.⁶

II

Mütarekenin imzasından üç ay kadar sonra, 7 Şubat 1919 da, İstanbul'da Osmanlı hükümetine ultimatom halinde tebliğ olunan 12 maddelik ALLENBY metalibinin hiç bir vakit mütarekenâmenin

⁵ Paul Azan, Les armistices d'Orient. L'illustration, 1921 Temmuz.

⁶ Doc. on Brt. F. P. No. 514, s. 766, 13 Eylül 1919 Churchill muhtırası.

tamamlayıcı bir kısmı sayılamıyacağı aşıkârdır. Bu istekler, o vakit Irak ve kısmen de Suriye cephelerini ve üzerinde Ermenistan ve Kürdistan kurulması düşünülen altı vilâyetten üçünde âsaiyi koruyan 6. orduyu kaldırmayı hedef tutan haksız bir zorlama idi.

Mondros mütarekenâmesi gibi, kendilerine geniş sâlâhiyetler veren bir mütarekenâmeye rağmen, müttetikler, ne bütün Anadolu'yu işgal, ne de Türk ordusunu tamamiyle silâhsızlandırabilmişlerdi.

Bütün Doğu - Anadolu, üç sancak (Batum, Kars, Ardahan) ve Güney ve Orta-Anadolu, Çanakkale ve Kürretülammare zaferlerini kazanmış olan Türk ordusunun elinde idi ve onu buralardan çıkarmak kolay değildi. Müttetikler mütarekenin ilk ayında Bakü ve Batum'u İskenderun'u, Boğazları ve demiryollarını işgal etmişlerdi. Daha içeri girmeye halleri yoktu.

Azerbaycan'ı ve Brest-Litosk hududu dışındaki yerleri boşaltmağa hazırдық. Fakat, mütarekenin imzalandığı gün, elimizde bulunan ve ekserivetle Türk olan toprakları kolay kolay vermeyecektik. Buraları almak lâzımdı. İşte, bu işte, Mondros mütarekenâmesinin elâstikî maddelerini ellerine aldılar: Batum, Kars ve Ardahan sancakları için mütarekenâmenin 11. maddesini ve Türk İzmir ve Adana vilâyetleri için meşhur 7. madde imdatlarına yetiştii. Bu iki maddeyi istedikleri gibi tefsir yolunu tuttular.

Burada yalnız üç Doğu Türk sancağının, Batum, Kars ve Ardahan'ın boşaltulmasını ve işgalini sağlamak için yapılan haksızlıklar açıklanacaktır.

Mütarekenâmenin 11. maddesiyle ilgili yeni bir ek maddeyi takdim etmeden evvel mütarekenin imzalandığı sıralarda iki tarafın askerî durumu hakkındaki hâtıraları tazelemek isterim:

Sovyet ihtilâlinden sonra, Doğu cephesinde, 18 Aralık 1919 da, Rus-Türk kuvvetleri arasında hususî mütareke yapılmıştı⁷. İki ay sonra, 5 Şubat 1917 de, Rus cephesi gerisinde anarşinin artması üzerine, mütareke, fesih olunmuş ve 12 Şubat 1918 de, ileri harekete geçen Türk ordusu, 3 Mart'ta eski 1914 Osmanlı-Rus hududuna varmıştır. Aynı gün, Brest-Litovsk muahedesi imzalanmış, Osmanlı ordusu da, bu antlaşma gereğince iki ay içinde (Mart-Nisan) Osmanlı devletine

⁷ Geschichte der Russisch-Türkischen Kaukasus Grenze, Archiv des Volkerrechts, 1953, Prof. Dr. G. Jäschke.

bırakılan Batum, Kars ve Ardahan livalarını işgal etmiştir. Kafkas federasyonu yerine kurulan müstakil Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la 4 Haziran 1918 de imzalanan Batum antlaşmalarıyla, Kafkasya'da Brest-Litovsk hükümlerini aşan yeni bir durum meydana geliyordu.

Bu son antlaşmalarla Osmanlı Devleti Brest-Litovsk muahedesi dışında, Gürcistan ve Ermenistan'dan, hudud boyunca bazı arazi kazancı elde ediyordu. Gürcüler AHISHA ve AHILKELEK Kazalarını, Ermenistan da GÜMRÜ, KARAKİLİS, Nahçıvan kazalarıyla Gümrü-Gulfa demiryolunu Osmanlı Devletine bırakıyorlardı.

Brest-Litovsk ve Batum andlaşmaları, Enver Paşa'yı birinci dünya harbinin başındanberi beslediği Panturanist politikasının uygulanması zamanının geldiğine inanırdı. Osmanlı umumi karargâhı, bu maksatla, diğer Osmanlı cephelerinin (Irak ve Filistin) zararına olarak Doğu cephemizi kuvvetlendirdi. Avrupa cephelerinde serbest kalan bir kısım Türk kuvvetlerinin de (VI. kolordu ve Osmanlı Rumeli müfrezesi) Doğu cephesinde toplanmasıyla Doğu cephesinde, Osmanlı askerî durumu çok kuvvetlenmişti (47.977 isi murharip olmak üzere 104.500 kişi). Bu ordunun karşısında, hiçbir düşman ordusu yok gibi idi.

Osmanlı devletinin müttefiki Almanya, Enver Paşa'nın Doğu politikasına açıkca muhalefet ediyordu. Kafkas cumhuriyetleriyle andlaşmalar yapılırken Batum'a gelen Alman murahhası General Lossov'u geri çektiği gibi, Sovyet Rusya ile Osmanlı devletinden gizli olarak, Kafkasya'da Brest-Litovsk hududu dışında, doğuya, bilhassa Bakû'ya doğru Osmanlı yayılmasına karşı 27 Ağustos 1918 de bir anlaşma imzaladı. Bu yeni anlaşma gereğince, Tiflis'te yerleşen Alman general Von Kress heyeti, Osmanlı devletine karşı Gürcistan ve Ermenistan'ı destekliyor ve Osmanlı kuvvetlerinin bilhassa Gürci demiryollarından faydalanmasına güçlük çıkarıyordu.

Herhalde, Osmanlı devletinin, müttefikleriyle birlikte yaptığı Brest-Litovsk andlaşması dışında Kafkas işlerine fiilen karışması ve Batum anlaşmasını zorlaması iyi sonuç vermemiştir.

Osmanlı ordusu, oldukça büyük kuvvetlerle (üç tümen) Gürcistan ve Ermenistan'dan geçerek Azerbaycan'a girmiş ve Gence ve Bakû civarında Ermeni, Beyaz-Rus (Biçerahof) ve İngiliz kuvvetleriyle çarpışarak Azerbaycan'ı kurtarmış ve bilhassa başket Bakû'yu

işgal (15 Eylül 1918) etmiştir⁸. Türk ordusu, hemen bundan sonra, Bakû'dan, kuzeye dönerek Petrovsk'a kadar, kahraman Şeyh Şamil'in memleketi Dağıstan'ı da işgal ve hürriyetine kavuşturmuştur.⁹ Bu suretle Mondros mütarekesi imza edildiği sıralarda Osmanlı ordusu, Gürcistan ve Ermenistan müstesna olamk üzere, Hazer denisinin doğu kıyılarıyla Karadeniz arasındaki bölgeye hâkimdi.

Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri de Batum muahedeleriyle Osmanlı baskısı altında idiler.

Güneyde, Irak ve Suriye cephelerinde 30 Ekim 1918 akşamı Osmanlı silâhlı kuvvetleri Antakya-Deyrcemal-Ahterin - Raka - Deyrzor - Meyadin - Sancar - Musul güneyinde Hamam Âlil-büy. Zab mansabı -Köysancak-Süleymaniye çizisinde bulunuyorlardı.

Batıda ise Çanakkale Boğazı ve Doğu-Trakya Türk kuvvetlerinin elindeydi.

Şurasını da belirtmek gerekir ki Türkiye'nin umumi savunma kudret ve kabiliyeti, Osmanlı Irak (30 Ekim 1918) ve Filistin (19 Eylül-28 Ekim 1918) cephelerinin çökmesinden ziyade Makedonya'daki müttefik ve bilhassa Bulgar cephelerinin yıkılmasıyla en çok zedelenmiş bulunuyordu. İstanbul ve Doğu-Trakya, Bulgaristan'dan gelecek tehditlere karşı açık kalmıştı.

Mütarekeden evvelki Osmanlı cephelerinin durumunu kısaca gördükten sonra şimdi Elviye-i Selâsenin mukadderine ait yeni bir vesika üzerine dikkati çekmek isterim. Mondros mütarekenâmesinin Kafkasya'ya ait 11. maddesi aynen şöyledir:

“İran'ın şimali-garbi kısmındaki kuvayı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce kuvayı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emir edildiğinden kısmı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.”

Bu maddede boşaltılması, Osmanlı hükümeti tarafından daha evvel emir edilmiş olan yerler, kuzey-batı İran'dan başka (Tebriz, Hoy, Culfa ve Rumiye), Brest-Litovsk muahedesi dışında kalan Azerbaycan ve şimali Kafkasya arazisiyle Gürcistan ve Ermenistan'dan, Batum Andlaşmalarıyla işgal edilmiş olan ve yukarıda adı

⁸ Sovyet Rusya, Osm. kitaları Bakû'ya girdikten sonra 20 Eylül 1918 de Brest-Litovsk Andlaşmasını fesih etmiştir. BK. Kjuçnikov-Sabanin, II, Nr. 128.

⁹ Şimali Kafkas Muharebeleri Kur. Yaybar M. Tefvik (Bıykoğlu) Mecmua-i Askeriye, s. 64, Mart 1927.

geçen bölgelerden ibarettir: Buraların boşaltılması A. İzzet Paşa kabinesi tarafından Şark ordular grubu kumandanlarına 21 Ekim 1918 gün ve 8852 numaralı emrin 6. maddesiyle bildirilmiştir. Emrin metni şudur :

“9. ordu, İran’ı ve Brest-Litovsk muahedesiyle Osmanlı devletine ilhak edilmiş olan yani bu muahede hilâfında olarak işgal edilmiş olan bilcümle araziyi tahliye edecektir. Tahliye hakkındaki teferruat bilâhere bildirilecektir.”

Mütarekenâmenin ilk fıkrasında verildiği kayıt olunan emir budur. Bu emre göre, Brest-Litovsk andlaşmasıyla anavatana katılan ve Elviye-i Selâse denilen Batum, Kars ve Ardahan sancakları Osmanlı devletinde kalıyordu.

Mondros’da mütareke konuşmalarında, Calthorpe bütün Kafkasya’nın boşaltılmasını istedi. Osmanlı Heyeti üç sancağın ahdi durumunu belirterek bu bölgenin boşaltılması geri bıraktırdı. Neticede, yukarıda metni verilen 11. maddenin son kısmında “..... kısmı mütebakisi, müttetikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.” kaydı bu üç sancak için konulmuştur. Bu şarta göre, üç livanın boşaltılması müttetikler tarafından yerinde durum incelendikten sonra istenebilecekti. Osmanlı devleti, hukukî ve ırkî bakımdan üç liva üzerindeki haklarının en basit bir incelemede tasdik olunarak tahliyeden vaz geçileceğine güveniyordu. Bu üç sancakta, o vakit, 300.000 Türk ve Müslümana karşı ancak 60.000 Hıristiyan vardı. Mütarekenâmenin çok açık olan bu şartı, yerine getirilmeden boşaltılması istenirse mukaveleye aykırı ve haksız bir iş yapılmış olmaz mı?

Böyle olduğu halde, 11 Kasım 1918 de, Osmanlı Bahriye Nezareti nezdinde İngiliz irtibat subayından Sadarete hitaben aşağıdaki yazı alındı.

No. 10.

His Highness the Grand Vezier

Constantinople 11 th Nov. 1918

I have the honour to transmit to your highness the following telegram which I have received from the british Commander-in-chief:

“Supplementary Clause 11 of Terms of Armistice.

I am directed by the British Government to request Your Excellency to order the complete evacuation of all turkish troops and Turkish

elements situated behind the pre-war frontier between Turkey and Russia fullstop The retention of any such troops or elements in Azerbaijan cannot be countenanced on any grounds whatever. This evacuation to be complete must include Halil Pacha, Nuri Pacha, and Ahmet the father of Enver as well as all Turkish officers and men who have been despatched for service in any capacity in the Army of Islam. The British Government direct me to emphasize that they will only consider this clause of the Armistice to have been carried out when it is definitely established that the foregoing has been done. I request that Your Excellency will inform me when orders, have been given and again when the evacuation is completed.” Frank Chilton, Commander (British Naval Liaison officer).

Yukarıdaki İngilizce mektubun Türkçesi şudur:

İstanbul, 11 Kasım 1918

Huzuru sami-i Sadaretpenahiye

İngiliz başkumandanlığından aldığım aşağıdaki telgrafnameyi bildirmekle kesb-i şeref eylerim:

Mütareke hükümlerinin on birinci maddesine ek bend.

Bütün Türk kıtalarının ve elemanlarının Türkiye ile Rusya arasında harpten evvelki hudut gerisine alınarak buraların kâmil tahliyesini emretmeniz için İngiliz hükümetinden talimat almış bulunmaktayım. Bu gibi kıtaların ve unsurların, Azerbaycan'da bırakılması hiçbir sebeple tecviz olunamaz. Bu boşaltmanın tamam sayılabilmesi için Halil ve Nuri Paşalarla Enver'in babası Ahmet'in ve İslâm ordusunda herhangi bir hizmet için gönderilmiş olan Türk subay ve erlerinin de çekilmesi lâzımdır. İngiliz hükümeti, ancak yukarıdaki hususlar yapıldıktan sonra mütarekenâmenin bu maddesi hükmünün yapılmış olduğunu kabul edebileceği üzerinde ısrar etmemi emretmektedir. Bu hususta ne vakit emir verildiğinin ve tahliyenin ne vakit tamamlandığını bildirmenizi zatı devletlerinden istirham ederim. Britanya Deniz irtibat subayı Frank Chilton”.

İngiliz deniz irtibat subayı tarafından tebliğ olunan yukarıdaki telgrafla, Amiral Calthorpe'un tek tarafı olarak, Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmeksizin, mütarekenâmenin 11. maddesine bir “ek” teklifi karşısındayız. Bununla, Calthorpe 11. maddeyle tesbit ve kabul olunan şartı, yani yerinde tahkikat yapılması şartını kendili-

ğinden bozmakta ve derhal üç livanın boşaltılmasını istemektedir. Bu isteğin haksız ve yersiz olduğu meydandadır.

İngilizler, mütarekenâmeye ek madde teklifini yalnız bu üç sancak meselesinde kullanmışlar, Musul şehri ile Musul vilâyetini, İskendorun' u, Adana vilâyetini, İzmir'i mütarekenâmenin 7. maddesinin çok geniş ve müphem hükmüne dayanarak Osmanlı hükûmetine boşalttırmışlar ve işgal etmişlerdir.

Osmanlı Hariciyesi Calthorpe tarafından teklif olunan 11. maddeye ek meselesini ne red ne de protesto etmiştir.

Bu ek madde hakkında İngilizlerle müzakere bulunarak tahliye geciktirmeyi Osmanlı Erkânı Harbiyesi üzerine almıştı. Bu maksatla, Erkânı Harbiye Reisi, İngiliz irtibat subayı Yarbay Murphy'ye askerimizin hiç olmazsa bu kışı geçirmek üzere üç livada kalmasına müsaade edilmesini söyledi. Erkânı Harbiye Reisi Cevat Paşa bu teşebbüsün neticesinden pek emin olmadığını 9. ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya şifreli teflgrafla bildirdi ve üç livayı her an boşaltmak zorunda kalacağımızdan erzak ve malzemenin geri taşınmasının ona göre düzene konulmasını istedi.

Yapılan şifahi teşebbüse Yarbay Murphy aşağıdaki cevabı verdi:
The chief of the Turkish General staff

No. M. C. 8

“In reply to Your recent verbal enquiry, I am informed that it has been decided by the Allied War council that the evacuation of troops from the three re-occupied Sancaks shall be carried out in accordance with the terms of the Armistice.”

Constantinople Nov. 24 th, 1918.

Tercümesi : “Son şifahi istimzac-ı devletinize cevaptır. İtilâf Harp Konseyi, sonradan işgal olunan üç livadan kıtaların tahliye işinin mütareke hükümlerine göre yapılmasını kararlaştırmıştır.”

Bunun üzerine Kars'ta bulunan 9. orduya şu emir verildi:

“İngilizler, Elviye-i Selâsenin dahi tahliyesi hakkındaki taleplerinde ısrar ediyorlar. Ve tarafımızdan da bu talebin is'afı mecburiyetinde kalınacaktır. Binaberin, 9. ordu kıtalarının 93 muharebesini mütakip tahaddüs eden hudut gerisine alınması icap etmektedir. Buna göre hangi fırkaların iâşe ve ikamet bakımından en münasip olarak nere-

lere ikame edilebileceğinin ve bu yeni konusu almak üzere nakliyatın ne tarzda icra edilceğinin sürati iş'arı mütemennadır. Harekât, No. 9787 Harbiye Nazırı namına Cevat. 25 Kasım 1918.”

Yukarıdaki tafsilâttan anlaşılacağı gibi Elviye-i Selâse'nin mütarekenâmenin şartları yerine getirilmeksizin, boşaltılması hakkındaki İngiliz talebine karşı Osmanlı hükümeti, ancak Harbiye nezareti organları vasıtasıyla çok zayıf bir teşebbüste bulunmuş, buraların, mütarekede yazılı olmıyan işgal talebine karşı hiçbir itirazda bulunmayarak yalnız Batum, Kars ve Ardahan livalarındaki yiyecek, silâh ve cephanenin gerilere taşınmasını sağlamak üzere, sadece boşaltma müddetini, elden geldiği kadar uzatmaya çalışmış ve bunda muvaffak da olmuştur.

Dokuzuncu ordu kumandanı Rahmetli Yakup Şevki Paşa, 26 Kasım 1918 de Elviye-i Selâsenin boşaltılması için verilen emre karşı şu mülâhazada bulunuyor:

“Mütareke şartlarında, Elviye-i Selâse'nin boşaltılması, yerinde tetkikat yapıldıktan sonraya bırakılmıştı. Bu henüz yapılmamıştır. Evvelâ, bir heyet gelip görmelidir... Osmanlı askeri burasını boşaltırsa kim işgal edecektir. Ermenilerin ve Gürcülerin bir hakları yoktur. Ruslar gelirse buna itiraz olunamaz. Bu memleketleri boşaltıp anarşi içinde bırakmak ve yüz binlerce insanı heder etmek, insanlığa aykırıdır. Brest-Litovsk hududu dışında ve Elviye-i Selâse'de Müslümanlar Ermeni ve Gürcü hâkimiyetine girmemeye ve müdafaa etmiye karar vermişlerdir.”

Fakat bu çok doğru mütalâaları, İngilizlere anlatmak mümkün olmamıştı.

Mondros Mütarekenâmesini imza etmiş olan İngilizler mütareke hükümlerini bozarak ve aşarak birtakım bahanelerle Şark cephemizde, mahza, Türk şeref ve itibarını kırmak maksadiyle iki tümen kumandanımızı (12 inci tümen kumandanı Albay Ali Rifat ve Beşinci Kafkas fırkası kumandanı Mürsel) Batum'da, altıncı ordu kumandanı Ali İhsan Paşa'yı Musul'dan İstanbul'a gelir gelmez Haydarpaşa'da, İslâm ordusu kumandanı Nuri Paşa'yı da İstanbul'da tevkif etmişlerdi. İngilizlerin bu haksız tecavüzleri ve Babıâlinin idare-i maslahat politikası karşısında dokuzuncu ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa Harbiye Nezaretine 6 Mart 1919 da aşağıdaki şifre telgrafi göndermiştir :

“Devletin, en meşru hakları istihsal edemeyecek bir halde düştüğünü gösteriyor (görülüyor). Ancak İngilizlerin her dediğini yapmak ve bunlara son derece mümaşat eylemek tarikiyle mülk ve milletin kurtarılabilceğini aslâ ümit etmiyorum. İngilizlerin gerek Ali Rifat ve Mürsel Beylere ve gerek daha büyük ve daha küçüklere tatbik ettikleri tarzı hareket bir tedhiş politikasından ve bunun arkasında saklanan, düşünülmüş bir siyasi maksadın icaplarından başka bir şey değildir. . . Bu tevkiflerden, silâh toplamaktan, İstanbul’u ve bütün memleketi işgale başlamalarından yalnız bu neticeyi çıkarıyorum. . .”

Yakup Şevki Paşa şifre telgrafının sonunda Harbiye Nezaretine netice olarak şunu yazıyordu :

“Tarih, bir çok defalar göstermiştir ki meşru bir haktan gelen kuvvetli mukavemetler, ekseriya, bir çok kuvvetli devletleri, maksat ve hedef değiştirmeye dahi zorlamıştır. Bu ümit ile olsun hareket olunmasını lâzım addediyorum. Diğer boyun eğme, mümaşat yolunun neticesi şüphesiz ademdir. Mukavemet yolunun faydasız ve uçuruma götürceği iddia olunursa, ikincisinin de hiç olmazsa şeref ve muhafaza-i namusu vardır. Türk milleti, yalnız İngilizlerin teveccühünü kazanmakla hiçbir vakit iade-i hayat edemeyecektir. Türk milleti, bütün dünya milletlerinin teveccüh ve muhabbetini ve neticede muavenetini tekrar kazanmak yolunu bulursa belki kurtulur. Bu yol da hiç şüphesiz şeref, namus ve metanet yoludur.”

Yakup Şevki Paşa, bunu yazarken, şüphesiz, bütün ordunun ve Türk milletinin gerçek hislerine tercüman oluyordu. Bir sene sonra, İstanbul’un işgali üzerine, XV. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir, Paşa da, 7 Nisan 1920 de, İstanbul’dan Ankara’ya gelen Celâlettin Arif Bey’e şu telgrafi yazmıştı :

“Meclis-i Millimizin ve payitahtımızın tarihte emsali nâmesbuk bir surette uğradığı ihanet ve hakareti ve hâlâ devam etmekte olan gaddarlıkları hazmetmiyeceğiz. Bütün Şark halkı ve askerlerimiz Ankara’da toplanmakta olan Büyük Meclisin bütün emirlerine sadakatle itaati ve milletimizin meşru haklarını tasdik ettirmek için hisselerine düşecek her türlü fedakârlığı sonuna kadar götürmeyi bir şeref biliyorlar. Artık kurtulacak yalnız Türklük değil, 350 milyon islâmın hukuk ve namusudur.”

Yukarıda, bazı kısımlarını verdiğim Yakup Şevki Paşa’nın 26 Kasım 1918, 6 Mart 1919 ve Kâzım Karabekir Paşa’nın 7 Nisan 1920

tarihli telgrafları Mondros mütarekesinin, ne kadar haksız tatbik olunduğunu ve bu haksızlıkların Türk ordusunda ne gibi derin tepkiler yarattığını açıkça göstermektedir. Bütün Türk milleti de bu muhterem kumandanlar gibi düşünüyordu. Mondros mütarekesi, ne kadar haksız ve insafsızca tatbik olunmuş ise, vicdanlarda uyanan intikam hissi o kadar büyük olmuştur. Haksızlığa uğrayan ve ümitsizliğe kapılan milletlerin yapacaklarına hudut çizilemez.

Yakup Şevki ve Kâzım Karabekir Paşaların yukarıda metnini verdiğim telgrafları okununca, bu ruh hâleti üzerine 19 Mayıs 1919 da Samsun'da Anadolu'ya gelen Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın ne gibi esaslara dayanarak millî mücadeleye başladığı, daha kolay anlaşılır, zannederim.

Doğu cephemiz kumandanı Yakup Şevki Paşa gibi, Musul cephesi kumandanı Ali İhsan Paşa ile Adana cephesi kumandanı Nihat Paşa da, Mondros mütarekenâmesinin keyfi tatbikatı karşısında Osmanlı hükümetini azimli harekete sevk etmeye çalışmışlar ve kendi sahalarında mümkün olan her şeyi yapmışlardır. Her bakımdan pek kabiliyetli ve yurtsever olan bu kumandanlarla 19 Mayıs 1919 da Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa arasında şu fark vardır:

Mütareke yapılırken Doğuda ve Güneyde o vakitki ordularımızın başında bulunan bu kumandanlar, akıl ve mantığın ve vicdanlarının emrettiği her şeyi yapmışlar ve Harbiye Nezaretine bu yolda raporlar yazmışlardır. Fakat, Osmanlı devleti; İngiliz baskısıyla kendilerini vazifelerinden uzaklaştırınca muti bir asker olarak İstanbul'a dönmeyi bir vazife bilmişlerdir. Daha sonra, Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşaların İstanbul'da tevkif olunarak Malta'ya sürüldüklerini biliyoruz. Anadolu'ya 9. ordu müfettişi olarak gönderilen Mustafa Kemal Paşa'yı da, Osmanlı devleti diğer ordu kumandanları gibi hiç şüphesiz İngilizlere teslim etmek, üzere, İstanbul'a çağırmişti. Bu davetleri açıkça dinlemiyerek ayaklanan ve "Millî Mücadeleyi" açan, yalnız Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Muktedir olduğu kadar cesur ve azimli bir kumandan olan Mustafa Kemal Paşa, milletini kurtarmayı öteden beri vicdanında bir millî sır olarak saklıyan ve daima bunu düşünen bir kahramandır. O, mücadele Saatinin çaldığını görüyordu. Bu fırsatı kaçıramazdı. Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin devamı sıralarında, daha evvel Malta'ya sürülmüş olan Yakup Şevki, Ali

İhsan Paşaları da İngiliz esaretinden kurtarmış ve onlara da millî orduda vazifeler vererek kendilerinden faydalanmaya ehemmiyet vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da, her kumandanın kendi başına ve bildiği gibi hareket etmesini önlemiş, bütün cephelerdeki kumandanları ve Anadolu'daki sivil ve askerî makamları, azimli idaresi altında belli bir millî ideale doğru birleştirmiş ve anarşiye mâni olmuştur. Mustafa Kemal'in Anadolu'da bütün faaliyeti, Erzurum, Sivas kongreleri kararları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin çalışmalarıyla, Mondros mütarekenâmesini ve bunun arkasından gelen Sevres andlaşmasını fiilen hükümsüz bırakarak Mudanya'ya ve Lozan'a ulaşmak olmuştur.

Mondros mütarekesinden ve tatbik şekilinden, yalnız biz Türklerin değil bütün milletlerin öğrenebilecekleri çok dersler vardır, kanaatindeyim. Mondros mütarekenâmesinin sarîh kayıtlarına aykırı olarak, hileli tefsir yoluyla Türk Elviye-i Selâse'nin, Adana vilâyetinin, Antep, Maraş, Urfa'nın ve İzmir'in işgali Türk Millî hareketletinin gerçek sebepleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Kafkasya'da mütarekeyi takip eden ilk aylarda hâdiseler şu suretle gelişmiştir:

1) Gürcistan (Ahışha, Ahilkelek) ve Ermenistan'dan (Nahçıvan, İğdir, Gümrü, Karakilis) Br. Lt. muahedesi dışında işgal olunan yerler 21 Ekim- 5 Aralık 1918 arasında bırakılmıştır.

2) Dağıstan ve Azerbaycan arazisi Ocak 1919 sonlarında tamamıyla boşaltıldı.

3) İngilizler 24 Aralık 1918 günü Batum şehrini İngiliz silâhlı kuvvetleriyle işgal ettiler. Bu işgal mütarekenâmenin 15. maddesinde kabul olunmuştu. İngilizler, 26 Aralık 1918 de, Kars, Ardahan livalarının da İngiliz kıtaları tarafından işgal olunacağını bildirdiler ve 48 saat içinde Batum'un sivil idaresine de el koydular.

4) Osmanlı kıtaları Ocak 1919 sonunda Batum, Kars ve Ardahan sancaklarını boşalttılar. Bu üç sancakta, İngiliz işgaliyle birlikte Osmanlı sivil idaresine de mütarekenâmeye aykırı olarak, son verilmiştir.

İngiliz askerî birliklerinin çekilmesi üzerine (26 Ağustos 1919) Kars Ermenilere ve daha sonra Batum (7 Temmuz 1920) Gürcülere bırakıldı.

5) 28 Nisan 1920 Azerbaycan Bolşevik istilâsına düştü. Mart 1920 sonlarında Ermeni silâhlı kuvvetleri huduttaki köylere aralıksız saldırdılar. Hududun ötesi bir muharebe meydanı halini almıştı. 9 Haziran 1920 de doğu cephesinde seferberlik yapıldı. Büyük Millet Meclisi, hükümete lüzumunda Elviye-i Selâse'yi işgal salâhiyetini verdi. 28 Eylül Sarıkamış, 30 Ekim 1920 Kars işgal olundu. 2 Aralık 1920 Gümrü muahedesi imza olundu. 23 Şubat 1921 ultimatomu üzerine Ardahan, Artvin ve Gürcü hükûmetinin teklifi üzerine Batum şehri, 11 mart 1921 günü Türk kuvvetleri tarafından işgal olundu. 16 Mart 1921 Moskova, 13 Ekim 1921 Kars muahedeleriyle Batum'dan maada, 1878 denberi ayrı düşmüş olan üç sancak tekrar anavata kavuştu.

Ankara — Ekim 1957